

Bedankt voor het downloaden van dit artikel. De artikelen uit de (online)tijdschriften van Uitgeverij Boom zijn auteursrechtelijk beschermd. U kunt er natuurlijk uit citeren (voorzien van een bronvermelding) maar voor reproductie in welke vorm dan ook moet toestemming aan de uitgever worden gevraagd.

Boom

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912.

Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten, postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

info@boomamsterdam.nl
www.boomuitgeversamsterdam.nl

Bernard Mandeville
De wereld gaat aan deugd ten onder

Lemniscaat | 2006 | 300 pp. | € 25,95 | ISBN 90 5637 797 3

Bernard Mandeville: de ondeugden van een nuchtere koopman

door *Fennand R. van Dijk*

Politicoloog en filosoof.

Bernard (de) Mandeville (1670-1733), afkomstig uit Rotterdam, had weinig op met de heersende waarden en normen van zijn tijd. Dit waren de klassiek-christelijke deugden als ascese, altruïsme en opofferingsgezindheid.¹ Als praktiserend arts en afgestudeerd filosoof zette hij zich, eerst in Nederland en voor de rest van zijn leven in Londen, af tegen de domineesgeest van ‘fatsoen moet je doen’.² Mandevilles lofzang op de ondeugden van de mens – hoogmoed, zelfzucht, bedrog – voor een welvarende samenleving werden fel bekritiseerd in Europa. Opponenten noemden hem niet voor niks vol afgrijzen ‘*ManDevil*’. Zijn geboorteland ging nog een stapje verder: het calvinistische Nederland negeerde hem volkomen. In 1985 verscheen pas een eerste vertaling van Mandevilles hoofdwerk, *The fable of the bees*.

* * *

Echter, *times are changing*. Arne C. Jansen, kenner van Mandeville, heeft onlangs melding gemaakt van de vondst van onbekende

Nederlandstalige gedichten van de hand van Mandeville, gevonden in de catacomben van de Universiteit Leiden. Daarop besloot de (Rotterdamse) uitgeverij Lemniscaat om alle werken van Mandeville in het Nederlands uit te brengen. Vorig jaar werd deel één, *De wereld gaat aan deugd ten onder*, gepubliceerd. Halverwege dit jaar volgde de uitgave van deel twee, *Mensen spreken niet om begrepen te worden*.

* * *

Mandeville was in zijn communicatie direct, vrijpostig en zeer scherp. De jonge Amerikaanse wetenschapper en politicus Benjamin Franklin heeft dat tijdens een bijeenkomst ondervonden. Hij noemde Mandeville ‘een hoogst geestige en onderhoudende metgezel’.³ Gezag roept bij Mandeville vooral provocatie op. Hoe zouden de bewindslieden van het huidige christelijk-sociale kabinet-Balkenende IV reageren als Mandeville op een willekeurige vrijdagmiddag tijdens het kabinetsberaad de Trêveszaal zou binnenwandelen?

* * *

Het eerste deel van Mandevilles verzamelde Nederlandstalige werk is zeer verzorgd uit-

gegeven en kent een heldere structuur. Toch is niet elk essay even overtuigend. Het boek is onderverdeeld in drie afdelingen, waarvan het eerste deel de lezer het bekendst voorkomt. Het boek begint met de bekende *fabel van de bijen* of *Particuliere ondeugden, publieke weldaden*. De kern van de fabel, wordt gevormd door het gedicht *De mopperkorf of Schurken tot inkeer gekomen*. Het gedicht is qua vorm en schrijfstijl niet indrukwek-

.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....

*Mandevilles kreupelrijm bevat
een provocerende aanval op de
harmonieuze samenwerking
tussen de koopman en de
dominee*

kend. Maar dat had Mandeville zelf ook al door. Met gevoel voor ironie relativeert hij zijn poëtische inspanningen en noemt zijn ‘gedicht’ een ‘verhaal in kreupelrijm [...] zonder de geringste opzet om geestig te zijn’. Waarom Mandeville heeft gekozen voor de metafoer van een bijenkorf om zijn hypothetische maatschappij te verbeelden is mij een raadsel, temeer omdat hij zijn beeldspraak helemaal niet uitwerkt.

* * *

Genoeg over de vorm. De inhoud van de *fabel van de bijen* is gelukkig prikkelender. Mandeville stelt zich een korf vol met bijen voor die allemaal op eigen voordeel uit zijn. Echter, het egoïstische gedrag van de bijen leidt niet tot anarchie of oorlog. Integendeel: ‘Aldus was elk deel vol van ondeugd,/ De hele massa evenwel een paradijs./ Geleid in vrede en gevreesd in oorlogen/ Hadden ze de achting van de buitenlanders./ En kwistig met hun overvloed en levens./ Hadden ze het overwicht op alle andere korven./ Zo wa-

ren de zegeningen van die staat. Hun misdaden werkten samen om ze groot te maken’.

Het gaat fout in de mopperkorf zodra de god Jupiter beslist dat bedrog het veld moet ruimen voor eerlijkheid. Deze omkering van de deugden resulteert in een volstrekt andere bijenkorf: iedereen gaat netjes en sober leven, de kroegen worden gesloten, bouwvakkers en andere ambachtslieden raken hun baan kwijt, (internationale) handel neemt sterk af en voor kunstenaars is geen geld meer. Kortom, alle bijen leven in rust en tevredenheid, maar de economische en culturele neergang in de bijenkorf is een feit. Deze nieuwe situatie laat zien dat luxe, welvaart, en gemak zonder grote ondeugden een ijdele utopie is, aldus Mandeville. De ondeugden ‘Bedrog, luxe en trots moeten bestaan,/ Zolang we de weldaden ervan ontvangen’, zo luidt zijn radicale conclusie.

* * *

Mandevilles kreupelrijm bevat een provocerende aanval op de harmonieuze samenwerking tussen de koopman en de dominee.⁴ Een synthese die ook in de Gouden Eeuw al populair was. Mandeville doet er alles aan om in zijn fabel aan te tonen dat deze samenwerking naïef en romantisch is. De Engelse christelijke moralist Lord Shaftesbury moest het daarbij het meest ontgelden.⁵ Als we Mandeville moeten geloven, verlamt de dominee de koopman, omdat observatie ons eenvoudig tot de conclusie dwingt dat de menselijke natuur weinig deugdzaam is. Een welvarende en rijke samenleving, lees kapitalistische, moet gebaseerd zijn op private ondeugden en niet gebonden zijn aan christelijk moralisme. Excellerende op eigenbelang gerichte individuen zijn de beste garantie voor een cultureel sterk ontwikkeld en economisch welvarend land. In economische termen: geen ‘planeconomie’ maar een vrije markt. Dat is in essentie de boodschap van Mandeville. Het gaat Mandeville om de

B
O
E
K
E
N

vergroting van de welvaart van de samenleving (in zijn termen de natie) als geheel, individuele welvaart is hieraan ondergeschikt. Deze stellingname was mogelijk omdat hij de natuurlijke deugdzaamheid van de mens ontkende. Mandeville, sterk beïnvloed door het werk van de Franse scepticus Pierre Bayle (1647-1706), verdedigt op diverse plekken in *De wereld gaat aan deugd ten onder* de stelling dat mensen hun passies wel kunnen verbergen, maar niet onderdrukken.

Deze thematiek is ook het onderwerp van de drie minder bekende essays die volgen op de fabel van de bijen. Deze essays schreef Mandeville na de publicatie van zijn 'fabel' om zijn opponenten van repliek te dienen. In het essay *Een onderzoek naar de oorsprong van zedelijke deugd* omschrijft Mandeville de mens als een 'samenstel van verschillende passies die hem allemaal, naargelang ze worden geprikkeld en op de voorgrond treden om de beurt beheersen, of hij wil of niet'. In een korte genealogie van de moraal ontleedt Mandeville deugden (gericht op het voordeel van de ander) en ondeugden (gericht op eigenbelang) als bewust gecreëerde constructies van vakbekwame politici, ingevoerd om, in de woorden van Job Cohen, 'de boel bij elkaar te houden' en bestuurbaar te maken.

In de laatste twee essays, *Een essay over menslievendheid en armenscholen* en *Op zoek naar de aard van de samenleving* voltooit Mandeville als het ware zijn fabel. Zijn ideale bijenkorf bestaat niet alleen uit een verzameling egoïstische bijen, maar heeft ook het moderne economische inzicht van arbeidsdeling ingevoerd. Maar daarmee is Mandevilles samenleving niet af. Om ervoor te zorgen dat de private ondeugden publieke weldaden worden, is een sterke politiek nodig. De zelfzucht van Mandevilles individuen moet en kan in goede banen worden geleid. Deze zelfzuchtige individuen zijn

uitstekend in staat tot sociaal, of zoals Mandeville het noemt 'sociabel' gedrag, mits er sprake is van goed 'publiek management'. Dat klinkt niet vreemd, maar wat verstaat Mandeville onder 'handig management van een bekwaam politicus'? Staat hij hiermee in de traditie van Machiavelli? Moet een bekwaam politicus soms een 'leeuw' en soms een 'vos' zijn? Of doelt Mandeville met handig management vooral op effectief en efficiënte beleidsvoering? Hij laat de lezer helaas in het ongewisse. Althans, in dit deel van het verzameld werk.

* * *

Het essay *over menslievendheid en armenscholen* is eigenlijk een beschamend verhaal met een uiterst simplistische argumentatie. Mandeville pleit voor de opheffing van armenscholen, waar de minder bedeeden van de samenleving, dankzij giften van bijvoorbeeld kerken, kans kregen op scholing. Mandeville vindt dat armen, afgezien van religieus onderwijs, helemaal geen scholing nodig hebben. Arme mensen moeten zo snel mogelijk gaan werken, is het devies van Mandeville. Het gaat immers om het beste resultaat voor de samenleving. Dat zijn argumentatie gebaseerd is op een ordinaire klassensamenleving lijkt Mandeville niet te deren.

* * *

Het tweede deel van dit boek bevat een opmerkelijk utilitaristisch vertoog voor de invoering van bij wet gelegitimeerde en gereguleerde prostitutie. Een *red light district* dus, maar dan volledig in handen van de (lokale) overheid. In onze tijd minder schokkend, voor het Engeland van Mandeville ongehoord en schandig. De liberale protestant Mandeville verfoeide de in zijn tijd invloedrijke genootschappen ter verbetering van de zeden.⁶ Mandeville verweet deze zedenpolitie, die opereerde met instemming van de Engelse overheid, naïviteit

B
O
E
K
E
N

en een onterechte vermenging van religie, moraal en politiek. Vanuit zijn mensbeeld concludeerde Mandeville nuchter dat seksualiteit, lust en liefde een onlosmakelijk onderdeel van de menselijke natuur zijn. En dat de calvinisten van zijn dagen niet moesten denken dat religie in staat was deze antropologische conditie van de mens te veranderen. De overheid kon dit beter erkennen en proberen dit in zo goed mogelijke banen te leiden, voor alle partijen.

* * *

Het laatste deel van *De wereld gaat aan deugd ten onder* bestaat uit twee kleine, venijnige pamfletten.⁷ In deze pamfletten richt Mandeville zijn pijlen op Jacob van Zuylen, die door stadhouder Willem III benoemd was tot baljuw⁸ en schout⁹ van Rotterdam. De steile calvinist Van Zuylen bleek een uiterst corrupte stadsbestuurder te zijn en dus weinig geliefd bij de Rotterdammers.¹⁰ Het gedrag van Van Zuylen ging van kwaad tot erger. Bernard Mandeville vertolkte (samen met zijn vader Michael) de mening van zijn stadsgenoten over Van Zuylen in een vernietigend pamflet als volgt: 'Schijnheylig Atheist, liefhebbent hoere vel¹¹,/ Geldsuchtigh dwingeland, uytbroed-sel van de Hel./ O burger Vaderen ligt dees Schelm de voet'. Aldus geschiedde. Maar niet voor lang, want nadat Van Zuylen door zijn Haagse politieke vrienden later opnieuw in het zadel was geholpen, bleek zijn wraak zoet: vader en zoon Mandeville moesten Rotterdam verlaten.

* * *

Het is goed dat Mandevilles werken integraal in het Nederlands worden uitgegeven. Immers, we hebben hier te maken met een invloedrijk figuur uit de geschiedenis van het politieke denken. Mandeville heeft, vanwege zijn bepaling van de mens als een samenstel van verschillende passies, de filosofie van David Hume, en daarmee de

Schotse Verlichting, mogelijk gemaakt.¹² Mandeville is dus te beschouwen als één van de *founding fathers* van het kapitalisme en het liberalisme. En dat maakt hem zo interessant. De Nederlandse artsfilosoof doet een eerste poging tot een zedelijke rechtvaardiging van het kapitalisme als economisch-maatschappelijk systeem. Juist daarom kan een bespreking van *De wereld gaat aan deugd ten onder* niet ontbreken in een CDV-uitgave over markt en moraal.

* * *

Ik weet niet of Mandeville, in de woorden van Friedrich Hayek, een 'meesterbrein' was. Hij bezat wel een brein waardoor hij in staat was tot scherpe, provocerende en onthullende observaties over menselijk handelen in de samenleving. *De wereld gaat aan deugd ten onder* is eerder een klassieker dan een doorwrocht en systematisch filosofisch werk. De kwaliteit van dit boek ligt op het terrein van de nuchtere observaties van menselijk gedrag. Mandeville als een empirische gedragswetenschapper. En juist daar gaat Mandeville wat mij betreft te ver. Want hoe compleet zijn de observaties? Wat te doen met het altruïsme van 'moeder Teresa'? Het is een bekend en extreem voorbeeld wellicht, maar is het een falsificatie van Mandevilles observaties? Of, dichter bij huis, is het vele vrijwilligerswerk in Nederland geheel

.....
*De wereld van Mandeville gaat
misschien wel ten onder aan
'radicaal positivisme'*
.....

te herleiden tot (verlicht) eigenbelang? We moeten ons serieus afvragen of Mandevilles observaties over menselijke intenties en gedrag wel universeel zijn. Kortom, Mandevilles observaties zijn pessimistisch en te kort door de bocht. Naast deze empirische kritiek

verwijkt ik de auteur een sterke positivistische scheiding tussen wat 'is' en 'behoort' te zijn. Mandeville redeneert bijna geheel alleen vanuit de 'feiten'. Terwijl ik van mening ben dat juist politieke filosofie en politieke economie niet om de normatieve vraag naar

een 'goede samenleving' heen kunnen. Alleen al vanwege het feit dat de politiek vaak het afvalputje is van allerlei vragen die voor de samenleving onoplosbaar zijn. De wereld van Mandeville gaat misschien wel ten onder aan 'radicaal positivisme'.

Noten

- 1 Het tussenvoegsel 'de' liet Mandeville zelf na 1715 weg.
- 2 *De wereld gaat aan deugd ten onder* eindigt met een waardevolle biografie over Mandeville van de hand van Arne C. Jansen.
- 3 Zie Arne C. Jansen, 'Het leven van Bernard Mandeville', in: *De wereld gaat aan deugd ten onder*.
- 4 Hij staat hiermee recht tegenover de 20ste-eeuwse socioloog Max Weber, die met zijn befaamde these juist een sterke relatie suggereerde tussen het kapitalisme en de protestants-calvinistische werkethiek. Zie Max Weber, *Der protestantische Ethik und der Geist des Kapitalismus*, 1905.
- 5 Zijn boek *Characteristics* was vooral onderwerp van Mandevilles kritiek.

- 6 *De Societies for the Reformation of Manners* waren oorspronkelijk protestantse genootschappen die onder het bewind van koning Jacobus II een heimelijk bestaan moesten leiden. Na de *Glorious Revolution* namen zij de kans waar en begonnen in 1690 met hun activiteiten om allerlei overtredingen van de officiële christelijke moraal te laten vervolgen en in strafwetgeving te laten opnemen.
- 7 'Schijnheylig Atheïst' en 'Schijnheyl'ge Nievelt'
- 8 Aanklager van de officier van justitie.
- 9 Korpschef van de politie.
- 10 Dit vond zijn hoogtepunt in het 'Costerman-oproer' dat plaatsvond in september 1690.
- 11 Liefhebbend 't hoerenvel.
- 12 Naast David Hume waren Adam Smith (*The Invisible Hand*) en Adam Ferguson belangrijke representanten van de Schotse Verlichting.